

Дацук Лілія Степанівна, вчитель географії (Комунальний заклад «Рівненський обласний науковий ліцей-інтернат II–III ступенів» Рівненської обласної ради), аспірант кафедри початкової та дошкільної освіти (Міжнародний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне), liliya.d.18.03@gmail.com; **Марчук Оксана Олександрівна**, к.пед.н., доцент, доцент кафедри педагогіки (Міжнародний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне), oxanna442@ukr.net

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ВИЯВЛЕННЯ ТА РОБОТИ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНО ОБДАРОВАНИМИ ПІДЛІТКАМИ

Анотація. У статті досліджено поняття «інтелектуально обдаровані підлітки», а також підходи до виявлення та роботи з ними, які висвітлені у сучасній педагогічній та психологічній літературі. Проаналізовано риси, якими володіють інтелектуально обдаровані підлітки. Зазначено, що структура розвиненої обдарованості складається з трьох основних компонентів (високої пізнавальної активності, творчої інтерпретації пізнавального досвіду; емоційної захопленості діяльністю. Вироблено рекомендації щодо виявлення обдарованих підлітків та роботи з ними.

Ключові слова: інтелект, обдарованість, підлітки, творчість.

Dashchuk Lilia Stepanivna, teacher of Geography (Municipal Institution «Rivne Regional Scientific Boarding Lyceum of II–III degrees» of Rivne Regional Council), Postgraduate of Department of Primary and Pre-school Education (Academician Stepan Demianchuk International University of Economics and Humanities, Rivne), liliya.d.18.03@gmail.com; **Marchuk Oksana Oleksandrivna**, Ph.D in Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Pedagogics (Academician Stepan Demianchuk International University of Economics and Humanities, Rivne), oxanna442@ukr.net

MODERN APPROACHES TO THE IDENTIFICATION AND WORK WITH INTELLECTUALLY GIFTED ADOLESCENTS

Abstract.

Introduction. Modern teachers must comprehensively develop students. They should pay special attention to intellectually gifted children. School management creates the right conditions for students to realize their intellectual potential. According to the importance and urgency of the problem of giftedness, the Institute of Gifted Children has been established in Ukraine.

Purpose. The purpose of the article is to substantiate the concept of intellectual gifted adolescents in modern pedagogical and psychological literature and to give the recommendations for identifying gifted adolescents in schools.

Methods. The authors of the article use a system of theoretical and empirical methods of researching: the content analysis for analytical processing of pedagogical and psychological literature; method of the generalization and the systematization for forming conclusions and practical recommendations; synthesis.

Results. The intellectually gifted children need close attention of parents, teachers and the public. These children have unusual abilities. They like to read literature (especially explanatory dictionaries and encyclopaedias), without much difficulty they learn the material at school, are interested in in-depth study of the certain disciplines. Teachers should promote their development and adaptation in the educational environment.

Originality. The analysis of pedagogical and psychological literature showed that Ukrainian and foreign scientists have studied the phenomenon of a child's talent, identified its inherent features. Intelligent children have a high level of mental abilities, easily absorb information, and constantly strive to deepen their knowledge in various fields of science. In addition, they have a sense of humour, often communicate with older people, and are engaged in creative work. At the same time, they may have some difficulty in communication with peers.

Conclusion. One of the important directions of school work is the formation of creative personality, intellectual potential of students, which could further contribute to the development of national science, culture and art. Teachers should create appropriate conditions for the development of intellectually gifted children in the following areas: to give students additional exercises to do homework; to involve them in scientific researches (writing articles, scientific researches); to recommend them to participate in student competitions; to organize developing educational actions for intellectually gifted children (brain-rings, clubs «Intellectual», «Search»); to publish their works of art in educational scientific collections of students' works, etc.

Keywords: intelligence, talent, adolescents, creativity.

Одним із важливих напрямків роботи школи є формування творчої особистості, інтелектуального потенціалу учнів, які б у подальшому могли сприяти розвиткові національної науки, культури та мистецтва. Відтак, нині постає проблема створення методик пошуку і виявлення обдарованих дітей. Зважаючи на важливість і актуальність проблеми обдарованості, в Україні створено Інститут обдарованої дитини (ІОД) Академії педагогічних наук України. Головною метою діяльності ІОД є необхідність поліпшення науково-методичного забезпечення функціонування системи виявлення, розвитку і підтримки дітей та молоді, що мають різні види обдарованості, в реальному соціально-економічному і освітньому просторі. Щоб учитель міг знайти, виявити обдарованих школярів йому потрібно оволодіти

знаннями про риси, стосунки, етапи розвитку обдарованості у дитини. Майбутній учитель має знати, як підтримати таких перспективних дітей, викликати прагнення до творчої самореалізації кожної особистості.

Проблему обдарованості дітей досліджували вітчизняні та зарубіжні вчені: І. Волощук, Т. Десятов, С. Захаров, О. Кульчицька, М. Лещенко, Н. Ліфарєва, Д. Ловеккі, А. Матейко, Г. Мелхорн, В. Моляко, О. Музика, В. Онацький, А. Савенков, К. Текекс, П. Щербань. Дослідниця М. Мельник обґрунтувала, що «організація освіти та освітнього середовища для обдарованих учнів повинна передбачати, насамперед, урахування специфіки феномену обдарованості, розробку інноваційного змісту шкільної освіти, модифікацію програм і методів навчання у відповідності з психологічними особливостями, видом та рівнем обдарованості, інтересами, мотиваційно-особистісними характеристиками» [1].

Метою нашої статті є дослідження поняття «інтелектуально обдаровані підлітки» та вироблення сучасних підходів до виявлення та роботи з обдарованими підлітками.

Важливим завданням сучасної школи є розвиток природних обдарувань дітей. Значної уваги із боку батьків, вчителів та громадськості потребують діти підліткового віку, адже вони стоять перед вибором майбутньої професії. Класні керівники та вчителі предметними повинні допомогти своїм вихованцям обрати майбутніх фах, для цього їм необхідно визначити задатки та здібності, якими володіє дитина.

Підлітки – це діти 11–15 років, найскладнішого перехідного вікового періоду, з яких треба «виліпити досконалу, творчу особистість, підготувати її до самостійного життя» [2, с. 141]. На підлітковий вік припадає один із критичних, переломних періодів особистісного вікового розвитку дітей. У цей період формуються стосунки дитини і суспільства. Сучасні науковці, вивчаючи психологію особистості, дійшли висновку: «Якщо на ранніх стадіях у дитини сформувалися автономія, ініціатива, впевненість у своїй повноцінності, то підліток успішно створює цілісну форму еґоїдентичності, знаходить своє «Я» [3, с. 13].

У підлітковому віці важливо пояснити дитині, що всі люди є обдарованими, лише потрібно зуміти побачити свій природний талант. Одні з учнів мають театральні здібності, інші демонструють значні успіхи в спорті, музичному мистецтві, для певної групи підлітків притаманний високий рівень інтелекту. Загальний розумовий розвиток підлітка свідчить про самостійність мислення, індивідуалізацію, вдумливість і глибину розуму. Він включає критичність, гнучкість, узагальненість мислення, дає змогу встановити швидкість і міцність засвоєння інформації, вказує на вміння користуватися операціями і прийомами розумової діяльності (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, систематизація, класифікація, абстрагування) [4].

Визначаючи риси обдарованих дітей, О. Кульчинська характеризує їх таким чином: вони відчують значну потребу в значному розумовому наван-

таженні; легко мобілізують свої власні сили для досягнення пізнавальної мети, вміють зосередитися на об'єкті дослідження; полюбляють класифікувати, систематизувати, схильні до засвоєння енциклопедичних знань, тому часто читають словник та енциклопедичні видання; характеризуються високим темпом розвитку розумових здібностей; вміють оригінально представити необхідну вивчену інформацію; обдаровані діти у ранньому віці можуть простежувати причинно-наслідкові зв'язки й робити відповідні висновки; люблять колекціонувати. О. Кульчицька вважає, що структура розвиненої обдарованості складається з трьох основних підструктур: 1) високої пізнавальної активності, яка базується на високому рівні сенсорних (увага, сприймання, пам'ять) та інтелектуальних (дивергентне і конвергентне мислення, критичність мислення, здатність до узагальнення і прогнозування) здібностей; 2) творчої інтерпретації пізнавального досвіду (вміння порівнювати, співставляти, аналізувати, бачити нове, реконструювати раніше створене, оригінальний підхід до розв'язання проблем, варіативність у рішенні задач); 3) емоційної захопленості діяльністю (інтерес, енергетичність, висока харизма, впевненість в успіх і «відновлення» в разі неуспіху) [5, с. 33].

В. Моляко і О. Музика значну роль у розвитку обдарованості відводять батькам у ранньому віці дитини та вчителям-предметикам, які викладають в старшій школі. У книзі «Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень» науковці рекомендували звертати вагу на роботу із інтелектуально обдарованими підлітками та спостерігати за їх взаємодією із дитячим колективом: «Саме у підлітковому віці при дослідженні процесів творчості слід звертати увагу не лише на особливості творчої особистості, а й на особливості розвитку цієї особистості у соціальній групі, особливості формування у неї групових норм та цінностей» [6, с. 193]. Досліджуючи проблеми обдарованих дітей, вони зробили висновок висновку, що в підлітковому віці обдаровані учні намагаються уподібнитися іншим школярам і занедбують своє навчання. Перед обдарованими підлітками постає дилема: розвивати й далі свої здібності чи стати такими, як усі? О. Музика констатує, що 95 % обдарованих підлітків «полишають» розвиток власних здібностей і перестають займатися самоосвітою. З цієї причини інтелектуальна чи інша обдарованість є таким рідкісним явищем. Лише 5 % залишаються на шляху самовдосконалення і прагнуть далі поглиблювати свої знання чи вдосконалювати природні та набуті вміння. На етапі підліткового віку ціннісна сфера обдарованої особистості потребує підтримки, тому важливо батькам та вчителям підлітків зберегти зацікавленість дитини до вивчення певних дисциплін та посилено працювати над її інтелектуальним розвитком [6]. Відтак, саме у віці 13–14 років діти вступають до ліцеїв, гімназій, профільних класів чи шкіл: більшість закладів нового типу набирають учнів на навчання із 8 класу.

Дослідники психології дитини Г. Мелхорн та Х. Мелхорн, вивчаючи здібності людини, визначили, що на наявність певних задатків можуть

вказувати деякі ознаки, які можуть слугувати ознакою розумових здібностей. До них вчені віднесли такі показники: значний інтерес до розумової діяльності; компетентність у питаннях, не властива дітям їх віку; прагнення відкривати й досліджувати нове; потреба в дослідженні різноманітних джерел інформації; добра пам'ять, увага та спостережливість; багата фантазія та творча уява; добре володіння рідною мовою, прагнення вивчати іноземні мови; значний словниковий запас, не властивий віку; готовність брати участь у додаткових (виховних) заходах, що активізують інтерес до навчання (конкурси, олімпіади, гуртки тощо); посилене читання різноманітних книг (особливо словників, енциклопедій, атласів та ін.); колекціонування, проведення експериментів у домашніх умовах; почуття гумору; підвищена праездатність [7].

Серед інтелектуально обдарованих дітей В. Онацький виділив кілька груп: перша – це учні, які легко засвоюють будь-яку діяльність, досягають значних результатів з усіх предметів, тобто мають широку здатність до навчання, друга – учні, які мають підвищені здібності до засвоєння знань в одній чи декількох сферах діяльності, зокрема, в царині точних або гуманітарних наук [8].

Водночас виникають деякі проблеми, пов'язані із розвитком обдарованих дітей, серед яких у першу чергу доцільно виокремити такі:

- інші діти не спілкуються із інтелектуально обдарованими дітьми, не граються із ними, тримаються від них на відстані, уникають товариських стосунків;

- обдаровані підлітки часто ображають інших, принижують своїх однолітків; маючи кмітливий розум, використовують вишукані насмішки;

- їм властиве почуття гумору, вони часто бачать смішне там, де інші його не помічають, що є причиною того, що інтелектуально обдаровані діти сприймаються ровесниками як диваки;

- обдаровані діти нетерпимі до примітивного, посереднього, що спонукає ровесників жорстко ставитися до них;

- іноді в таких дітей виникають проблеми, пов'язані із фізичними розвитком, оскільки вони не цікавляться спортом, ведуть малорухливий спосіб життя;

- розвинена інтуїція, багата фантазія, здатність встановити логічний зв'язок між фактами та явищами оточуючої дійсності роблять інтелектуально обдарованих дітей в очах звичайних однолітків «білими воронами». Великою помилкою родичів дитини та вчителів є чіпання на неї ярлика аномальності. Тим паче, що такі діти дуже часто самі прилічують себе до «ненормальних».

Обдаровані діти наполегливо переслідують поставлені перед ними цілі, чим вони, як висловлюються Г. Мелхорн та Х. Мелхорн, «діють на нерви» вчителів [7], бо хочуть знати все більш детально й вимагають додаткової інформації. Вони вміють критично розглядати оточуючу їх дійсність і праг-

нуть проникнути у суть явищ. Їх не задовольняють поверхові пояснення, які їх ровесникам здаються достатніми.

При роботі з обдарованими дітьми необхідно звертати увагу і на такі особливості їх рис: вони часто задумуються над такими явищами, як смерть, загробне життя, релігійні вірування й філософські проблеми в більшій мірі, ніж середня дитина. Обдаровані діти більше спілкуються, грають із дітьми старшими за віком, вони з недостатньою терпимістю ставляться до дітей, що стоять нижче них в інтелектуальному розвитку. При спілкуванні з ними слід враховувати й те, що обдаровані діти часто сприймають деякі слова як прояв неприязні, неприйняття себе оточуючими.

Обдарованих дітей можна виділити вже по тому, що їх не задовольняє той матеріал, який одержують щодня на заняттях. Адже він свідомо розрахований на середній рівень. Обдаровані учні з більшим би задоволенням учились у школі, яка б пропонувала їм більш високі вимоги. Якщо, у підлітків певна риса обдарованості проявилася досить яскраво, необхідно використовувати такі резерви, як послідовні диференційовані вимоги до кожного окремого учня, орієнтація на оптимальний розвиток кожного, відповідні методичні форми проведення занять. На основі оптимального розвитку учнів потрібно виявити тих, хто має найбільші задатки загального характеру, що пізніше дозволить досягти максимальних результатів у певній галузі. Насамперед, необхідно виявити здібності дитини і те, як вона їх розвиває в процесі навчання, а потім – визначити, які необхідні для них додаткові заняття, для цього потрібно мати відомості про особистість учня.

Варто зазначити, що є діти, можливість яких повністю вичерпуються при оволодінні звичайною шкільною програмою. Проте, вони досить успішно закінчують школу і мають можливість продовжити свою освіту. На відміну від цієї групи, є учні, які незалежно від своїх потенційних можливостей, не досягають певних результатів. Проте вони беруть активну участь у позакласній і позашкільній роботі. Тому, вчитель повинен приділяти більше уваги таким дітям, проаналізувати причини їх «прохолодного» ставлення до навчання й недостатньої, порівняно з їхніми можливостями, успішності, встановити причину, чому вони часто міняють гуртки (можливо, щоб запобігти труднощам чи одержати задоволення під час виконання певної роботи). Діагностування здібностей учнів має на меті визначити, якою мірою учні володіють певними вміннями і, що потрібно зробити для подальшого розвитку їхніх здібностей. Для того, щоб виявити здібності дитини, потрібно знати її біографію та генеалогію роду. Знання генеалогії важливе для встановлення генотипу індивіда, його здібностей, обдарованості.

Інтелектуально обдаровані діти потребують пильної уваги з боку батьків, вчителів та громадськості. Вчителі повинні сприяти їх розвитку та адаптації в освітньому середовищі. Аналіз педагогічної та психологічної літератури засвідчив, що українські та зарубіжні вчені дослідили феномен обдарованості дитини, визначили притаманні їй риси. Загалом можна виокремити такі характеристики інтелектуально обдарованих підлітків:

високий рівень розумових здібностей; легко засвоєння програмного навчального матеріалу; постійне прагнення поглиблювати свої знання із різних галузей наук; захоплення читанням наукової та художньої літератури; посилення уваги до відвідування виховних заходів інтелектуального спрямування; бажання спілкуватися із науковцями та професіоналами своєї справи. Окрім того, інтелектуально обдаровані старшокласники володіють почуттям гумору, часто спілкуються із старшими за віком людьми, займаються творчою роботою. Водночас у них можуть виникати певні труднощі в спілкуванні із однолітками. Відтак доцільними є *такі підходи* щодо їх виявлення: 1) інтелектуальний (передбачає визначення розумових здібностей підлітка); 2) психологічний (характеризує його вміння старшокласника концентруватися, проявляти пам'ять, увагу, мислення); 3) соціальнодіяльнісний (дозволяє проаналізувати особливості спілкування обдарованої дитини із оточуючими, прояви її інтелекту в поведінці, соціальну активність тощо).

Зробивши аналіз психолого-педагогічних літературних джерел вітчизняних та зарубіжних учених щодо особистісного потенціалу підлітка, його обдарованості, можна зробити висновок, що при визначенні обдарованості дитини слід провести тестування інтелекту для виявлення рівня розвитку розумових здібностей загального характеру; необхідно враховувати якості особистості, а також результати, яких досяг учень у межах своїх інтересів; у певній галузі обдарований учень досягає більш високого рівня розвитку своїх здібностей і більш значних результатів, ніж його однолітки. Це свідчить про те, що якби зусилля дитини були сконцентровані на тому предметі, до якого у неї є здібності, вона б могла досягти значно більших результатів, ніж ті, яких досягає учень середніх здібностей. Обдарована дитина в процесі інтенсивної діяльності в тій галузі, до якої у неї є здібності, досягає високих результатів. З інших предметів у неї успіхи можуть бути середні.

Вчителі повинні створити належні умови для розвитку інтелектуально обдарованих дітей за такими напрямками: давати учням додаткові вправи до виконання домашніх завдань; залучати до проведення наукових досліджень (написання статей, наукових досліджень); рекомендувати до участі в учнівських олімпіадах; організовувати для інтелектуально обдарованих дітей спеціальні заходи (брейн-ринги, клуби «Інтелектуал», «Пошук»); видавати в закладах освіти наукові збірники учнів, їх художні твори, збірки крилатих виразів тощо. Водночас вчитель повинен пам'ятати, що в інтелектуально обдарованих дітей можуть виникати труднощі у спілкуванні із ровесниками, тому слід забезпечити належні умови для їх подолання.

Знання вчителя про якості обдарованої дитини та діагностику дасть можливість йому виявити, зрозуміти ступінь її обдарованості та подолати труднощі, які виникають під час спілкування з однолітками. Якщо вчитель виявить певні яскраві риси обдарованості, він має використати всі резерви: диференційовані вимоги до учня, відповідні методичні форми проведення занять, організацію додаткових занять, застосування сучасних технологій технології з метою організації оптимального розвитку здібностей інтелек-

туально обдарованої дитини. Педагогу необхідно виявити таких дітей та створити належні умови в освітньому середовищі, які сприяють підтримці її розвитку обдарованості у підлітків.

Список використаних літературних джерел

1. Мельник М. Теоретичні аспекти побудови розвивального освітнього середовища для обдарованих. URL: file:///C:/Users/admin/Downloads/ Vird_2014_ 31_28.pdf (дата звернення 12.03.2020).
2. Тесленко В. В. Педагогічна система розвитку творчої обдарованості школярів: дис... канд. пед. наук: 13.00.01. Луганський держ. педагогічний ун-т ім. Тараса Шевченка. Луганськ, 2000. 262 с.
3. Ніколаєнко С. Підвищення ефективності наукових досліджень у вищих навчальних закладах України – визначальний чинник зростання якості освіти та соціально-економічного потенціалу країни. *Освіта України*. 2006. № 96. С. 12–17.
4. Копіца О. Формування вмінь діалогічної взаємодії майбутніх учителів. Кривий Ріг, 2006. 156 с.
5. Кульчицька О. Соціальне середовище у розвитку обдарованості. *Обдарована дитина*. 2007. № 1. С. 25–32.
6. Моляко В. О., Музика О. Л. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень Житомир, 2006. 320 с.
7. Мелхорн Г., Мелхорн Х. Геніями не рождаются. Общество и способности человека. М., 1989. 160 с.
8. Онацький В. М. Академічна обдарованість та методи її діагностики. *Обдарована дитина*. 2002. № 2. С. 51–56.

References

1. Melnyk M. Teoretychni aspekty pobudovy rozvyvalnoho osvitnoho seredovyscha dlia obdarovanykh. URL: file:///C:/Users/admin/Downloads/ Vird_2014_ 31_28.pdf (Last accessed: 12.03.2020) (In Ukrainian).
2. Teslenko V. V. (2000). Pedagogichna sistema rozvytku tvorchoi obdarovanosti shkoliariv: dys.... kand. ped. nauk: 13.00.01. Luhanskyi derzh. pedagogichnyi un-t im. Tarasa Shevchenka. Luhansk (In Ukrainian).
3. Nikolaienko S. (2006). Pidvyshchennia efektyvnosti naukovykh doslidzhen u vyshchykh navchalnykh zakladakh Ukrainy – vyznachalnyi chynnyk zrostannia yakosti osvity ta sotsialno-ekonomichnoho potentsialu krainy. *Osvita Ukrainy (Education of Ukraine)*, 96, 12–17 (In Ukrainian).
4. Kopitsa O. (2006). Formuvannia vmin dialohichnoi vzaiemodii maibutnikh uchyteliv. Kryvyi Rih (In Ukrainian).
5. Kulchytska O. (2007). Sotsialne seredovyshe u rozvytku obdarovanosti. *Obdarovana dytna (A gifted child)*, 1, 25–32 (In Ukrainian).
6. Moliako V. O., Muzyka O. L. (2006). Zdibnosti, tvorchist, obdarovanist: teoriia, metodyka, rezultaty doslidzhen Zhytomyr (In Ukrainian).
7. Melhorn G., Melhorn H. (1989). Geniyami ne rozhdaiutsya. Obschestvo i sposobnosti cheloveka. M. (In Russian).
8. Onatskyi V. M. (2002). Akademichna obdarovanist ta metody yii diahnostyky. *Obdarovana dytna (A gifted child)*, 2, 51–56 (In Ukrainian).

Стаття поступила в редакцію 14.06.2020 р.